

Műhely – Underground

„FÜGGETLEN” BÖLCSÉSZLAPOK PÉCSÉN A NYOLCVANAS ÉVEK MÁSODIK FELÉBEN*

HAVASRÉTI JÓZSEF

Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék

egyetemi docens

havasreti.jozsef@gmail.com

ORCID 0009 0002 6357 6616

Independent University Journals in Pécs in the Second Half of the 1980s

In the culture of the eighties, the university press represented a particular transition between the first and second public spheres, between the legal press and samizdat. The periodicals, edited by autonomous groups of university students, formed a specific register of the alternative culture of the time, dealing with cultural and literary phenomena that were mostly outside the scope of the official cultural press.

Keywords: alternative public sphere, student journals, samizdat

---

* A „Sapkát viselnek – A nyolcvanas évek underground kultúrája” konferencián (2023. április 28.) elhangzott előadásom írott változata. Megírásához adatokkal, információkkal, archív kiadványok rendelkezésre bocsátásával segítséget nyújtott Arató Ferenc, Bán András, Bernáth Gábor, Böszörményi István, Dorn Kriszta, Farkas Zsolt, Horváth Iván, Jankovits László, Kovács Gábor Gáborján, Mekis D. János, Méhes Károly, P. Müller Péter, Szécsényi Endre, Takáts József, V. Horváth Károly; valamint Gutai Csilla és Lengvári István (PTE Egyetemi Levéltár).

■ 1. Bevezetés

A nyolcvanas évek folyóiratkultúrájában fontos szerepet töltöttek be az egyetemi, jellemzően (noha nem kivétel nélkül) bölcsészkar lapok. Elemzésem nem az egyetem és főiskolák hivatalos, az egyetemi reprezentáció feladatait, illetve az egyetemi nyilvánosság működtetésének sztereotip funkcióit ellátó lapjaira irányul (mint például Szegeden a *Szegedi Egyetem*, Pécsen az *Universitas*, Budapesten az *Egyetemi Lapok* voltak), hanem az olyasféle, kellő távlatból nézve underground, alternatív, autonóm lapkezdeményezésekre, melyek a korszak viszonyaihoz képest független módon, az akkor népszerű kifejezéssel élve „alulról szerveződtek”.¹ Ezek a lapok nem tekinthetők szamizdat kiadványoknak, de szerkesztőségi autonómiájuknak, illetve az általuk megtestesített rétegízlésnek köszönhetően olyan írásokat jelentettek meg, melyek vagy nem értek bele az első nyilvánosság által biztosított keretekbe, vagy netán provokálták is azokat. Egyes kiadványok (viszonylag folyamatos működésüknek, illetve koncepciózus szerkesztési elveiknek köszönhetően) érdemben dokumentálták a nyolcvanas években végbemenő, az értelmiséget és az egyetemi/főiskolai diákságot akkor foglalkoztató kulturális folyamatokat, más esetekben viszont egyedi jelzések maradtak, bizonyítva, hogy létezik egy szellemi-irodalmi csoportosulás, mely szeretné létrehozni saját kommunikációs csatornáit, illetve hozzá kíván járulni az általuk preferált szellemi-kulturális-irodalmi törekvések jobb hozzáférhetőségéhez.

A nyolcvanas évek második felében a hazai kulturális nyilvánosság cenzurális kötöttségei a rendszer válságának köszönhetően mindinkább fellazultak.² A tiltás és a szabad publikálás közötti átmenti szférában kaptak funkciót és jelentőséget az autonóm egyetemi lapkezdeményezések, a legalitás határain belül (vagy azokat feszegetve), de a kulturális szamizdattal tulajdonképpen párhuzamosan. Kiadóik egyetemi tanszékek, intézetek, KISZ-bizottságok voltak, de a lapgazda szervezetek csak ritkán avatkoztak bele a szerkesztők munkájába, leginkább csak a botrányosnak, tabudöntőgetőnek, politikai szempontból problematikusnak érzett közlések esetében. E folyóiratok többnyire valamely tekintélyesebb, de nyitottabb szemléletű oktató „védőernyője” alatt működtek, aki, ha kellett, elsimította a lapkészítők és a felügyeleti-fenntartói szervek közötti feszültségeket. A nyilvánosság tagolódása szempontjából e kiadványok átmeneti zónát képeztek a szamizdat és a hivatalos folyóiratszintér között. Pozíciójukat a szokásosan használt „első” (legális) és „második” (szamizdat) nyilvánosság regiszterei közötti átmenetre utalva, a „harmadik”, a „párhuzamos”, az „alternatív”, valamint a gyakran használt „köztes” nyilvánosság fogalmaival szokás

¹ Néhány példa: *Jelenlét* (ELTE), *Hóbagoly* (ELTE), *Bercsényi 28–30* (Műszaki Egyetem Építész Kar), *Harmadkor* (JATE Szeged), *Gondolat-jel* (JATE Szeged), *Határ* (KLTE Debrecen), *Metszet* (JPTE Pécs).

² Lásd Bozókai András, *Gördülő rendszerváltás: Az értelmiség politikai szerepe Magyarországon* (Budapest: L'Harmattan Kiadó – Uránia Alapítvány, 2019), 68–70.

jellemezni.³ A különféle lapkezdeményezések mellett ezt a „köztes” vagy „átmeneti” nyilvánosságot jól példázták az ELTE BTK Bölcsész Index-sorozatának kötetei.⁴ Nyitott kérdés marad, hogy a Bölcsész Index antológiák engedélyezése mennyiben szolgálta a kulturális nyilvánosság határainak bővítését, az első és a második nyilvánosság közötti szakadék áthidalását, vagy netán a képzőművészeti szamizdat szerzőinek-olvasóinak a legális csatornák felé történő terelését, netán a *Sznob International*, majd az *Aktuális Levél* helyzetének elbizonytalanítását is.⁵

Hosszan lehetne vitatkozni az épp ideillő regisztermetaforák elnevezésein, azok nagyobb pontossága, jobb használhatósága felett; itt azt szeretném kiemelni, hogy egyrészt formálisan engedélyezett, másrészt marginális elhelyezkedésüknek köszönhetően szabadabb hangot képviselő, ugyanakkor csupán rétegérdeklődésre számot tartó kiadványokról beszélünk. Első és második nyilvánosság kettőssége esetükben azért sem alkalmazható automatikusan, mert az efféle lapok egy részét áthatotta valamiféle intimitást sugalló lo-fi esztétika, a közéletiséget elutasító „privátizmus”, amely negligálta a legális és az illegális kiadványok közti különbségeket, illetve az ezzel kapcsolatos dilemmákat ugyancsak. Jó példa volt az ilyen kiadványokra Szijj Ferenc *nyílt e* című lapja: „[lapszerkesztőként] sokszor ítéletet is kell mondani, vissza kell utasítani írásokat, és ez nagyon kellemetlen, kínos dolog. Ebből a szempontból a *nyílt e* nevű fénymásolt magánkiadványom volt az ideális, ott nem volt ilyen probléma”.⁶ Hasonlóan értelmezhető Podmaniczky Szilárd és Háy János *Narancsszívsonett* című füzetsorozata is.⁷ Az establishment professzionális folyóiratainak analógiájára szerveződő (vagy szerveződni óhajtó) lapok, illetve a fent említett „magánlapocskák” (melyek a belterjesség vállalása árán a teljes szerzői-szerkesztői szabadság érzetét is biztosították) a korszak párhuzamos kultúrájának két végétét testesítették meg. Egyrészt a megszólalást fontos ügyekben (legyenek azok politikaiak vagy irodalmi problémák), másrészt a privatizmust, a politikai aktivitástól történő

³ Lásd NÉMETH György, *A Mozgó Világ története 1971–1983* (Budapest: Palatinus Kiadó, 2002), 13; TAKÁCS Róbert, *Politikai újságírás a Kádár-korban* (Budapest: Napvilág Kiadó – Politikatörténeti Intézet, 2012), 32; HAVASRÉTI József, *Alternatív regiszterek: A kulturális ellenállás formái a magyar neoavantgárdban* (Budapest: Typotex Kiadó, 2006), 76–88.

⁴ Lásd BEKE László, STURCZ János és SZŐKE Annamária, szerk., *Cápa* (1983); BEKE László et al., szerk., *Jó világ* (1984); BÓNA László et al., szerk., *Másvilág* (1985); BEKE László et al., szerk., *Tartóshullám* (1985); BEKE László, CSANÁDY Dániel, és SZŐKE Annamária, szerk., *Hasbeszélő a gondolóban* (1987). Valamennyi kiadója: ELTE BTK Bölcsész Index.

⁵ Ez utóbbi felvetés Klaniczay Júlia és Galántai György szóbeli közlése alapján fogalmazódott meg, vö. HAVASRÉTI József, „Aktuális Levél: Budapest 1983–1985”, *Budapesti Könyvszemle* 21, 1. sz. (2009): 43–55, 54.

⁶ KÖRÖSI Zoltán és SZIJJ Ferenc, „Hogyan lehet egy kép teljesen áttetsző?”, in KÖRÖSI Zoltán, szerk., *Felrombolás: Magánirodalmi beszélgetések*, 161–174 (Budapest: JAK – Pesti Szalon Könyvkiadó, 1993), 171.

⁷ A *nyílt e* és a *Narancsszívsonett* példányait Takáts József szívességéből volt alkalmam megtekinteni.

visszavonuláson és a magánterek eszményítésén keresztül valamiképpen mégiscsak politikáló antipolitikát.⁸

A jogi legitimitáció, a szerkesztői profizmus, a vizuális megjelenés, a példányszám, a terjesztés szempontjai alapján számos változatot különböztethetünk meg. A szóban forgó kiadványok sok esetben inkább időszaki kiadványok, almanachok vagy antológiák voltak, nem szabályos folyóiratok, elsősorban az engedélyezés megkönnyítése miatt. Az egyes lapszámokat alkalmi kiadványként sokkal egyszerűbb volt megjeleníteni, a szabályos lapengedély megszerzése jóval körülményesebb eljárásnak számított. Karakterüket tekintve többségükben irodalmi-művészeti folyóiratokról beszélünk. A saját lapok indításában a bevett irodalmi folyóiratoknál érvényesülő szigorúbb cenzurális szűrők, illetve a szigorúbb/nehézkesebb elfogadási politika megkerülése egyaránt szerepet játszhatott.

A puritán külsőnek elsősorban anyagi okai voltak, a stencilgépes vagy fénymásolt sokszorosítás, a gyenge kötés, a kezdetleges borítódizájn volt általános. Mindez azonban, adott körülmények között, jelképpé is válhatott. A kelet-európai, különösen az igen sanyarú körülmények között működő orosz-szovjet szamizdat esetében az egyes kiadványokat már a puritán külső megjelenés, az emblematikus tűzőkapocs, a jancsiszög, a géppel írott szöveg, a stencilezés igénytelensége az állami sajtó hazugságaival szembehelyezett, szinte már metafizikai entitásként értett igazság (tulajdonképpen az Igazság) aurájával ruházta fel. A szamizdat kiadványok így az Igazság „jel-tárgyaivá” váltak.⁹ Ha napjainkból már nem is tudjuk rekonstruálni az itt vizsgált kiadványok efféle sajátos „mediális” igazságigényét, kétségtelen, hogy markánsan különböztek az állami lapkiadás produktumaitól, a professzionális megjelenés attribútumai helyett intimitást, önfejűséget, autonómiaigényt sugalltak.¹⁰

Az egyes cikkek politikai kifogásolhatóságát illetően a közléspolitikai határokat nyíltan fessegető írások, illetve az *ad hoc* tabukkal, éppen aktuális politikai aggályokkal ütköző írások egyaránt szerepet játszottak. Így a szegedi *Harmadkor* első számából az egyetemi párttitkár kisdeditte Balog József írását Lezsák Sándor *Békebeli éjszaka* című 1983-as kötetéről, valamint egy ismertetést a Chicagóban kiadott *Szivárvány* irodalmi folyóiratról.¹¹ Bonyolultabb közléspolitikai szituációt idézett elő Horváth Iván *József Attila és a párt* című tanulmánya, mely a szamizdatkiadvány

⁸ Lásd KONRÁD György, *Az autonómia megkísértése: Antipolitika* (Budapest: Codex Kiadó, 1989).

⁹ DANYI GÁBOR, *Az írógép és az utazótáska: A szamizdat irodalom Magyarországon 1956–1989* (Pécs: Kronosz Kiadó, 2023), 32.

¹⁰ Jó példa erre a *Lapradiátor* című kiadvány, melyet a pécsi Radiátor csoport készített. A *Lapradiátor* füzetei lazán összeférelt, a szerzők nevét sem mindig feltüntető vendégközvegekből, így Italo Calvino-, Esterházy Péter-, Julian Beck-, Királyhegyi Pál-, Cseh Tamás- (stb.) idézetekből álltak. Másolatát Böszörményi Istvánnak köszönöm. A Radiátor csoport történetéhez lásd Kosztrits Attila, *Pécs Underground '80: Ellenkultúra, progresszív és avangard [sic!] tendenciák* (Pécs: To Hungary Kft., 2020), 95–96.

¹¹ A *Harmadkort* akkoriban szerkesztő Takáts József szóbeli közlése. A tulajdonában lévő *Harmadkor*-példány az incidensről egy rövid kéziratot emlékeztető bejegyzést is tartalmaz.

Vásárhelyi Miklós-émlékkönyvből került a *Gondolat-jel* című lapba.¹² Az MSZMP „őstörténetének” zavaros belharcait is firtató szöveg közlésétől több fórum, így az *Élet és Irodalom* is elzárkózott. „Tanulmányom első változata 1987-ben, a hetvenéves Vásárhelyi Miklós tiszteletére három példányban kiadott kéziratot Emlékkönyvben jelent meg, majd, kétrészesre bővítve napvilágot látott a szegedi egyetem diákságának *Gondolat-jel* című félszamizdat kiadványában”.¹³ Igen találó a „félszamizdat” megfogalmazás, melyben a „fél-” előtag utal a legalitásra, hiszen a *Gondolat-jel* a kari KISZ-bizottság engedélyezett kiadványa volt, de arra is, hogy marginális réteglapként a kulturális nyilvánosság közties szférájához tartozott. Horváth Iván írásának viszonytárságai egyébként híven tükrözik a korabeli viszonyokat: a szöveg 1987-ben felolvasásra került a hatvanéves Keserű Bálint tiszteletére rendezett szegedi ünnepségen.¹⁴ A Keserű-féle *Festschrift*-be végül mégsem került bele, mert a hallgatóságból többen felvetették, hogy publikálhatatlan – így került a Vásárhelyi-émlékkönyvbe, majd a szegedi bölcsészlapba.¹⁵

2. A Metszet (1987–1988)

Pécsen 1983-ban indult (újra) az egyetemi szintű középiskolai tanárképzés, először kísérleti jelleggel.¹⁶ A kísérleti képzés a Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Karán belül működött, úgyhogy az itt tárgyalt pécsi lapok formálisan nem voltak bölcsészkar lapok, de mind tartalmukat, mind külső megjelenésüket, mind szerkesztési gyakorlatukat tekintve jól illeszkedtek a korabeli bölcsészlapok tipológiájába. A hivatalos pécsi egyetemi lap, az *Universitas* (illetve a szórványosan megjelenő *Glosszátor*) mellett rövidesen feltűntek az alternatív lapok: az *Igen Nem* (1984–85),¹⁷ a *Metszet* (1987–88), később pedig a *Délután p.m.* (1990–92).

¹² Lásd HORVÁTH Iván, „József Attila és a párt”, in *Emlékkönyv Vásárhelyi Miklós hetvenedik születésnapjára*, 3 kötet (Budapest: 1987), 3:870–885; valamint HORVÁTH Iván, „József Attila és a párt”, *Gondolat-Jel* 1, 1. sz. (1987): 24–32.

¹³ HORVÁTH Iván, „József Attila és a párt”, in HORVÁTH Iván és TVERDOTA György, szerk., „*Miért fáj ma is?*: Az ismeretlen József Attila, 297–324 (Budapest: Balassi Kiadó – Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1992), 323.

¹⁴ Szinte az orosz-szovjet szamizdatkorszak éthoszáat idézi, hogy az akkor publikálhatatlannak tartott szöveget a szegedi konferencián ugyancsak jelen lévő Jankovits László (akkor egyetemi hallgató) ott helyben kézzel lemásolta. Jankovits László közlése.

¹⁵ Vö. „A hallgatóságból ugyanis többen – tapasztalt borúlátók! – közlési nehézségeket jósoltak, és én úgy éreztem, helyes lesz, ha ennek az előadásnak más pártfogót keresek”. (HORVÁTH, „József Attila és a párt”, 32. Értelemszerűen itt a *Gondolat-jel*-féle közlésből idézem – H. J.)

¹⁶ Lásd POLYÁK Petra, „A pécsi tanárképző főiskola egyetemi karrá válása és az egységes, egyetemi szintű tanárképzési kísérlet”, in LENGVÁRI István és POLYÁK Petra, szerk., *A pécsi bölcsészkar bölcsője* (Pécs: PTE BTK, 2013), 13–28.

¹⁷ A JPTE TK KISZ-bizottságának kiadványaként jegyzett *Igen Nem* 1984-ben két alkalommal jelent meg, kis példányszámban. Összes példánya lappang. A címlapot, valamint Kiss Sándornak a lapban

A *Metszet* első számának felelős szerkesztőjeként a Művészettudományi Intézet vezetője, Bécsy Tamás irodalomtörténész, egyetemi tanár lett feltüntetve, nyilván az említett védőernyő-funkció betöltőjeként is. A lap kiadója a JPTE Tanárképző Karának KISZ-bizottsága volt – mint szinte mindenhol az efféle lapok esetében. A lap érdekes módon egyszerre két főszerkesztővel rendelkezett, Gallasz József és Hárs György Péter egyetemi hallgatók személyében. A szerkesztőbizottság tagjai Bocz Bea, Fekete Gábor, Méhes Károly és Újvári Gábor voltak. Az első szám Bécsy Tamás kissé penzumszerűre sikeredett beköszöntőjével indult, mely egyrészt a mindenkori fiatal irodalmár nemzedékek obligát lapindítási vágyát hangsúlyozta, másrészt igyekezett a lap létrejöttét a pécsi egyetemi kísérletet (legalábbis az elvek szintjén) jellemző, a hallgatói önállóságot szorgalmazó pedagógiai célkitűzésekkel összekapcsolni:

Költők, novellisták minden fiatal korosztályban vannak, s ezért talán nem is volt még olyan egyetemi ifjúság, amely ne akart volna lapot indítani. A szocialista egyetemeknek manapság kibontakozó egyik legújabb funkciója pedig az, hogy egy-egy adott szakterületen belül – minél többféle feladatot állítson a hallgatók elé, és különböző jellegű lehetőségeket teremtsen számukra. A *Metszet* létrejöttében ez a két tendencia találkozik.¹⁸

A *Metszet* első száma sokkal inkább társadalomtudományos, mintsem irodalmi-művészeti karakterrel rendelkezett. Méhes Károly és Tengerdi Tibor versekkel, versfordításokkal, novellákkal szerepeltek.¹⁹ Ezen túlmenően pszichológiai, szociálpszichológiai, társadalomtörténeti témák dominálták az első lapszámot: a pszichoanalízis története, a nacionalizmus szociálpszichológiája, a vészorszakot túlélő zsidóság generációs traumái, ehhez kapcsolódóan a zsidó önazonosság kérdései. Erős Ferenc pszichológus, Csepeli György szociológus, Wessely Anna művészetszociológus akkoriban a pécsi képzés meghatározó oktatói voltak, leginkább az ő szakmai érdeklődésük tükröződik a lapban. A lap közölte Wilhelm Reich *A pszichoanalízis története a Szovjetunióban* című írását, ami semmiképpen sem lehetett érdektelen olvasmány, hiszen Reich a pszichoanalízis történetén belül egyrészt erősen vitatott, sőt, kétes figurának számított, másrészt a sztálini Szovjetunióban üldözött szellemi, kulturális, művészeti törekvések mostoha sorsának bemutatása

közölt két versét lásd Koszits, *Pécs Underground '80*, 109. A két megjelent szám többek közt Farkas Zsolt, Kiss Sándor, Ármás János, Tengerdi Tibor, Hárs György Péter, Kozák László, Fésős András írásait tartalmazta. Farkas Zsolt közlése alapján.

¹⁸ Bécsy Tamás, [cím nélkül], *Metszet* 1. sz. (1987): [oldalszám nélkül].

¹⁹ Ted HUGHES, „Pibroch”, ford. MÉHEK Károly; MÉHEK Károly, „Álmaim városa” (vers); valamint: „Gond-versek (India)”, ford. MÉHEK Károly; „Esz, a sors istene”, ford. TENGERTI Tibor; TENGERTI Tibor, „Büntetőszázad”, „Egyhangúság”, „Az utolsó ítélet”, „Ostromállapot”, „Három haiku” (versek); MÉHEK Károly, „Mint minden tekintetben”; „Jelentkezés” (novellák), *Metszet* 1. sz. (1987): 1–31.

ekkoriban, az államszocializmus végórái felé közeledve, egyre nagyobb érdeklődéssel (és egyre gyengébb cenzurális korlátokkal) találkozott.

Reich közlése a *Metszet* első számában Erős Ferenc kutatásaihoz kapcsolódott: a *Medvetánc* folyóirat Reich-összeállítása 1983-ban, freudo-marxizmus könyve pedig egy évvel a *Metszet*-cikk előtt, 1986-ban jelent meg.²⁰ Csepeli György tanulmánya, *A nemzeti büszkeség privatizációja Magyarországon* címmel azon folyamatot elemzi, minek során a nemzeti büszkeséget meghatározó objektív tényezők lassan eltolódtak a szubjektív/érzelmi faktorok irányába. Csepeli egyébként igen száraznak mondható elemzése jól allegorizálható egyúttal: azt a fordulatot mutatja be, minek eredményeként az objektív tényekre alapozó-hivatkozó nemzeti büszkeségből a pusztán önérzetből táplálkozó, a realitásokat figyelmen kívül hagyó hazafiaskodás válik. Ez a közlemény sem teljes mértékben eredeti írás, tartalmi szempontból Csepeli egyik korábbi könyvéhez kapcsolódik.²¹ Ezt követte Erős Ferenc *Megtörni a hallgatást* című írása, mely egyrészt a vészorszakkal kapcsolatos, a túlélők körében jelentkező traumákkal, másrészt ennek kiterjedt nemzetközi szakirodalmával foglalkozik. E tanulmány szorosan kapcsolódik Erős és munkatársai azon kutatásaihoz, melyek a zsidó származás tabu alá helyezését vizsgálták.²²

E témákat illetően 1987-ben már nem beszélhetünk tabudöntögetésről. A *Metszet* első számának egyetemista olvasói ugyanakkor izgalmasnak (de talán bátornak is) találhatták ezt a radikális pszichoanalízis–nacionalizmuskutatás–zsidó identitás „ajánlatcsomagot”. A *Metszet* mindegyik száma közölt egy hosszabb mellékletet is, ami ebben az esetben Mannheim Károly *A jelenkori szociológia feladatai* című írása volt.²³ Itt is felmerül egy párhuzam, mégpedig a Horányi Özséb által főszerkesztett *Janus* folyóirat első száma.²⁴ Az első megjelenés tudásszociológia-összeállítását nagyrészt Wessely Anna gondozta, de Erős Ferenc itt közölt írása is főként Mannheim tudásszociológiai nézeteivel foglalkozik.²⁵

A második szám „Szépirodalom – Művészet” részéből kiemelném Hárs György Péter *Pre-patria et* című versét, mely több szállal kötődik a *Metszet* első számában Erős Ferenc által tárgyalt zsidó-magyar identitásproblematikához. A Radnóti-allúziókban bővelkedő, Radnóti-val mintegy párbeszédbe lépő versben Hárs így fogalmazott:

²⁰ Lásd ERŐS FERENC, „Wilhelm Reich”, *Medvetánc* 3, 2–3. sz. (1983): 154–185; ERŐS FERENC, *Pszichoanalízis, freudizmus, freudomarxizmus* (Budapest: Gondolat Kiadó, 1986), 113–184.

²¹ CSEPELI György, *Nemzeti tudat és érzésvilág* (Budapest: Múzsák Kiadó, 1985).

²² Lásd ERŐS FERENC, KOVÁCS ANDRÁS, és LÉVAI KATALIN, „Hogyan jöttem rá, hogy zsidó vagyok?”, *Medvetánc* 5, 2–3. sz. (1985): 129–144.

²³ MANNHEIM Károly, „A jelenkori szociológia feladatai”, *Metszet* 1. sz. (1987): I–LVIII. Első közlését lásd MANNHEIM Károly, *A jelenkori szociológia feladatai*, ford. ZOLTÁN József (Budapest: Egyetemi Nyomda, 1945).

²⁴ A lap történetéhez lásd SZIJÁRTÓ Zsolt, „Janus”, *Budapesti Könyvszemle* 3, 2. sz. (1991): 191–196.

²⁵ Lásd WESSELY ANNA, „A tudásszociológia mint interpretációelmélet”, *Janus* 1. sz. (3. füzet) (1986): 11–35; valamint ERŐS FERENC, „A tudásszociológia hozzájárulása a szociálpszichológiához”, *Janus* 1. sz. (3. füzet) (1986): 36–44.

Nézz körül itt: lehet-é a zsidó azonos fajú mással?
 Tudhatnád hogy e század nem túrt még egyedet meg s
 elpusztítja ha lát különöst idegent szava-mondót.
 Mert könnyebb így mint kitalálni az újabb száraz
 megjelölést. Mert halva-születettek az ég se keresztel.²⁶

A verseket követően a „Pannonius” néven jelentkező titokzatos szerző „filozófiai ötperceseit” olvashatjuk; az álnév egyébként Fülei-Szántó Endre nyelvész takarja.²⁷ A Doors-frontember Jim Morrison (James D. Morrison) filmes írásaiból készült válogatás elsősorban Hárs György Péter érdeklődését tükrözte, aki később több elemzést is publikált Morrison és a film kapcsolatáról.²⁸ A filmes blokk többféle rendezői törekvést felölel, forrásait és műfaji tagolódását tekintve is erősen eklektikusnak hat: tanulmányok, nekrológok, interjúk, politikai állásfoglalások, sajtóhírek szerepelnek benne. A futurista filmet elemző tanulmánytól²⁹ eltekintve az összeállítás kortárs jelenségekkel, a nyolcvanas évek második felének nemzetközi mozgásával foglalkozik. A súlypont a kortárs orosz film (Tarkovszkij, Mihalkov, Klimov), ennek különös aktualitást adott Tarkovszkij legutolsó filmje, illetve akkoriban bekövetkezett halála.³⁰ Mindehhez egy Godard-összeállítás, egy Bertolucci-interjú, valamint Wim Wenders *Tokyo-Ga* című, 1986-ban megjelent útinaplójának fordítása csatlakozik.³¹ A közlések egy része a szerkesztőség, illetve annak baráti köre által készített fordításokon alapszik, másik részük utánközlés a *Külföldi Filmhírek* című periodikából. Egyetlen magyar témájú írás található a blokkban, András Ferenc *Nagy Generáció* című filmjéről.³² E szám esetében az egyetemi órákhoz történő kapcsolódás már lazább, de itt említhetjük Szekfű András (akkor az MR-TV Tömegkommunikációs Kutatóintézetének munkatársa) Godard-szemináriumát az 1985/86-os tanévből, melyen részt vett például a Wenders *Tokyo-Ga* kötetét lefordító (akkor

²⁶ HÁRS György Péter, „Pre-patria et”, *Metszet* 2. sz. (1987): 3–4.

²⁷ Pannonius [FÜLEI SZÁNTÓ Endre], „Filozófiai ötpercesek”, *Metszet* 2. sz. (1987): 6–12.

²⁸ Lásd HÁRS György Péter, „Jim Morrison és az erotikus tudomány”, *Filmvilág* 34, 7. sz. (1991): 16–19; valamint UŐ, „Jim Morrison és a film alkímiája”, *Caleidoscope* 12. sz. (2016): 57–72.

²⁹ Caroline TISDALL és Angelo BOZOLLA, „A futurista film”, ford. JAKAB Erika, *Metszet* 2. sz. (1987): 26–44.

³⁰ Lásd „Andrej Tarkovszkij, a hit, a lelkiismeret tükre”, *Metszet* 2. sz. (1987): 54–57; „Szovjet nekrológ Tarkovszkij halálára”, *uo.*, 58; „Tarkovszkij temetése”, *uo.*, 59; R. ALEM, „Stalker”, *uo.*, 66–72.

³¹ Jean-Luc GODARD, „Bevezetés a mozi igaz történetébe”, *uo.*, 90–119, ford. MÉHES Gábor; bevezető: (gj) [GALLASZ József], *uo.*, 119; „Jean-Luc Godard: Ave Maria – olaszországi visszhang”, ford. SZILY Éva, 120–134; „»A pszichoanalízis számomra önmegtisztulást jelent«: Beszélgetés Bernardo Bertoluccival”, ford. SZILY Éva, *uo.*, 136–138; Wim WENDERS, „Tokyo-Ga (útinapló)”, ford. FÉSŐS András, *uo.*, I–XXI.

³² ANDOK Ferenc, „A nagy generáció tévedése, vagy a generáció nagy tévedése”, 74–89.

angol-történelem szakos hallgató, később filmrendező) Fésős András is, de a filmes számban az impresszum szerint közreműködő Kiss Sándor ugyancsak.³³

A *Metszet* harmadik száma az évszám feltüntetése nélkül jelent meg, 1988-ban. A szépirodalmi összeállítás Keresztes Zoltán verseit, Kozák László novelláit, Méhes Károly novelláját és versfordításait közli, valamint egy beszélgetést Deák László költővel, amit ugyancsak Méhes Károly készített. A lapszám törzsanyaga művészet-történeti jellegű. A Művészet-blokkban elsőként Szabó Péter (akkoriban a Művészet-tudományi Intézet oktatója) tanulmányát olvashatjuk.³⁴ Ezt két hallgató munkája követi: Kerber Zoltán Runge-tanulmánya, illetve Szécsényi Endre írása Bosch okkultizmusáról.³⁵ A két szöveg Kisbali László hatását mutatja; több szempontból is. A festő Otto Runge a német korai romantika keresztény misztikával kísérletező festőművésze volt, a témaválasztás vélhetően Kisbali Lászlónak a klasszicizmus és a romantika közötti átmeneti korszakra irányuló történeti érdeklődését tükrözi.³⁶ Szécsényi Endre (ugyancsak Kisbali tanítványa körének tagja³⁷) Hieronymus Bosch *Szent Antal megkísértése* című triptichonjának szimbolizmusát elemezte. A dolgozat eredetileg Kisbali László mágia- és okkultizmusszemináriumára készült.³⁸

Mindezt egy etnográfiai/képzőművészeti primitivizmus-összeállítás követi, melyet Hárs György Péter gondozott. Adorno írása (az *Ästhetische Theorie* egyik fejezete) mimézis és absztrakció, funkció és ornamentika, realitás és illúzió viszonyát elemzi, az archaikus, illetve primitív művészet vizsgálatának művészettörténeti, illetve etnográfiai koncepcióihoz kapcsolódva.³⁹ Adorno erősen spekulatív írására két objektívebb tanulmány következik; Christian F. Feest írása a primitív/törzsi tárgyak megítélését követi nyomon, a kuriózumoktól indulva az etnográfiai adatként történő felfogásukon keresztül a modernizmusra jellemző esztétikai kisajátításukig.⁴⁰ Frank Willet *Az afrikai művészet tanulmányozásának fejlődése* című könyvrészlete hasonló

³³ Kiss Sándor (1964–2004) performer, irodalmár, esztéta az *Igen Nem*, illetve a *Délután p.m.* egyik szerkesztője volt. Tevékenységéhez lásd KOSZITS, Pécs *Underground* '80, 97–100.

³⁴ SZABÓ Péter, „A politikai karikatúráról”, *Metszet* 3. sz. [1988]: 21–26.

³⁵ KERBER Zoltán, „Egy új művészet létrehozásának kísérlete Philip Otto Runge életművében”, *Metszet* 3. sz. [1988]: 27–53; valamint SZÉCSÉNYI Endre, „Hieronymus Bosch korának okkultizmusa a *Szent Antal megkísértése* c. triptichon tükrében”, *Metszet* 3. sz. [1988]: 54–70.

³⁶ Lásd KISBALI László, „Ízlés és képzelet: Az esztétikai beszédmód kialakulása a 18. században”, *Janus* 4 (4. füzet) (1987): 1–10; új közlése: KISBALI László, *Sapere aude! Esztétikai és művelődéstörténeti írások*, szerk. NAGY András, 61–72 (Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2009).

³⁷ A *Janus* folyóirat Kisbali László által vendégszerkesztett „Az esztétika forrásvidéke” összeállítása felsorolja a közreműködő pécsi „Laokoón-kör” tagjait, ahol Kerber Zoltán és Szécsényi Endre neve is szerepel; lásd „Az esztétika forrásvidéke”, szerk. KISBALI László, *Janus* 4 (4. füzet) (1987): 1.

³⁸ KISBALI László, *Okkult tudományok a 15–17. században*, JPTE TK Művészettudományi Intézet, 1986/87 tanév, első szemeszter. Szécsényi Endre közlése.

³⁹ Theodor W. ADORNO, „A művészet eredete”, ford. HÁRS György Péter, *Metszet* 3. sz. [1988]: 72–85.

⁴⁰ Christian F. FEEST, „A mesterséges kuriózumoktól a művészetig”, ford. ANDRÁSFALVY Péter, *Metszet* 3. sz. [1988]: 86–96.

kérdéseket vizsgál.⁴¹ A melléklet Horváth Dénes pécsi vizuálisnevelés-szakember művészetpedagógiai írását közli.⁴²

A *Metszet* külső megjelenése megfelelt a korabeli „alternatív” bölcsészlapok átlagának. Puritán, kevés színnel élő borítógrafika; A4-es papírméret, rajzos-vonalas illusztrációk, elektromos írógéppel rögzített, egyébként tördeletlen szöveg, egyszerű nyomdai sokszorosítás jellemezte a lapot. A szöveg sok hibát és félreértést tartalmaz. Feltételezhető, hogy a felkért gépíró kézzel írt szövegekből is dolgozott (erre utal, hogy következetesen Wilhelm Fossingert gépelt Wilhelm Worringer helyett), és valószínű, hogy korrektúrára a szerzőknek nem volt lehetőségük. A szerény feltételekhez képest mindegyik lapszám koncepciózus borítógrafikával rendelkezett. Az első szám borítóján kinagyított (és *bemetszett*-kihajtott) ujjlenyomat, a másodikon (ami a „filmes” szám volt) emberi szem keresztmetszete látható.⁴³ A harmadik füzet teljesen fehér, domborított („vaknyomásos”) borítója artistikus, de nehezen kivethető: az alig látható körvonalakon egy emberi maszk képe sejlik keresztül. *Ujjlenyomat*: identitás; *szem*: látás és film; *maszk*: archaikus művészet és primitivizmus.

A *Metszet* talán legambiciózusabb szerzőjének Hárs György Péter főszerkesztőt tekinthetjük, aki versekkel, műfordításokkal, illetve két számban szakfordításokkal is szerepelt. A másik főszerkesztő, vagyis Gallasz József szerzői közreműködésének nem sok nyomát fedezhetjük fel a folyóiratban, mindössze egyetlen rövid írását közölte a lapban.⁴⁴ A szépirodalmi rovat viszonylagos folytonosságát Hárs György Péter és Méhes Károly biztosította; Méhes kiemelt helyét jelzi továbbá, hogy a szerkesztőbizottság összetételének változásai mellett ő maradt az egyik állandó bizottsági tag. Irodalmi szempontból úgy tűnik, mintha Hárs és Méhes törekvéseihez kínált volna leginkább megfelelő publikációs felületet a folyóirat. Természetesen, amikor a *Metszet* működésében valamiféle „tendenciákat” ismerünk fel, a kép csalóka, hiszen mindössze három lapszámról beszélünk.

3. A Délután (1990–1992)

A *Metszet* jogutódjaként 1990-ben indult, de valójában még a nyolcvanas évek második felének szellemi-irodalmi mozgásaiban gyökerezett a *Délután p.m.* című lap.⁴⁵ Az első szám írásai a posztmodern problémáira fókuszáltak; a folyóirat neve is az angol p.m. rövidítés posztmodernként történő feloldására, mint lehetőségre utalt.

⁴¹ Frank WILLET, „Az afrikai művészet tanulmányozásának fejlődése”, ford. HÁRS György Péter, *Metszet* 3. sz. [1988]: 99–113.

⁴² HORVÁTH Dénes, „Elképzelések a vizuális nevelésről”, *Metszet* 3. sz. [1988]: I–XXXVIII.

⁴³ Az első két lapszám borítóját a szerkesztőség egyik tagja, Bocz Bea készítette.

⁴⁴ Jean-Luc GODARD, „Bevezetés a mozi igaz történetébe”, ford. MÉHESES Gábor, *Metszet* 3. sz. [1988]: 90–119; bevezetőt írt hozzá: (gj) [GALLASZ József], *uo.*, 90.

⁴⁵ *Délután p.m.* (1990). Felelős szerkesztő KULCSÁR-SZABÓ Ernő. Szerkesztők: ARATÓ Ferenc, BERNÁTH Gábor, GYULAI Csaba, KISS Sándor, MEKIS D. János, SCHINDLER Endre és SIMON Vanda.

A *Délután p.m.*, majd a második-harmadik számként jegyzett *Délután Almanach* lapjain a szerkesztők tollából közölt szépprózai írások és esszék ugyancsak az akkor divatozó posztmodern „szövegirodalom” jellegzetes megnyilvánulásai voltak.⁴⁶ A *Délután* első száma izgalmas és releváns része volt az itthoni posztmodernreceptciónak. Noha a posztmodern kérdései legalábbis a *Medvetánc* 1987-es posztmodern száma, illetve a *Helikon* folyóirat ugyancsak 1987-es amerikai posztmodernirodalom-összeállítása, valamint a „prózaforulat” jelentkezése óta nem számítottak szenzációs újdonságnak, a nyolcvanas évek végén és a kilencvenes évek elején még sokan megkérdőjelezték a fogalom létjogosultságát. A szaktudomány konzervatívabb vagy racionalistább, Farkas Zsolt szavával élve „szigorú tudományos” köreiből sokan lilának és homályosnak, az irodalmi élet egyes, Esterházy Péter vagy Kukorelly Endre sikereire féltékeny képviselői pedig csupán az érvényesülést segítő divatjelenségnek tekintették az irányzatot.

Az első lapszám Bob Perelman *China* című 1981-es versével kezdődik, a szerkesztőség közös munkájával készült magyar fordítása a szám legelején, mottóként is értelmezhető pozícióban van.⁴⁷ A vers kiemelt szerepe a lap centrumába állított „posztmodern boom”-hoz is kapcsolódik: Perelman műve fontos szerepet kap Frederic Jameson *Posztmodern*-könyvében, ahol a szerző a „skizofrén töredezettség” formaalakító erejének reprezentatív példajaként ünnepli.⁴⁸ Matei Călinescu esszéje eredetileg az író 1987-es *Five Faces of Modernity* című könyvének egyik fejezetét alkotta, fordítója a Kisbali László-tanítvány (ma festőművészként ismert) Lossonczy István volt.⁴⁹ Jürgen Habermas a posztmodern fordulat felvilágosodáspárti bírálójaként vett részt a vitákban; *Modernitás – egy befejezetlen tervezet* című írását Rózsa Péter fordította.⁵⁰ Jászberényi Attila és Gyulai Csaba interjúja Vajda Mihály filozófust szóltatta meg.⁵¹ A posztmodern diskurzus része Jean Baudrillard *A kommunikáció extázisa* című esszéje ugyancsak.⁵² Douglas Crimp cikke a posztmodern törekvések

⁴⁶ Néhány példa: ARATÓ Ferenc, „Egy omnibuszban kételkedem (egy kettő három)”, *Délután p.m.* 1. sz. (1990): 36–42; SCHINDLER Endre, „Levél hűgomnak”, *Délután p.m.* 1. sz. (1990): 50–52; MEKIS D. János, „A szöveg”, *Délután* 2–3. sz. (*Délután Almanach*) (1992): 55; Kiss Sándor, „elgondolás [sic] (avagy Velencében nincs cölöpe a posztmodernnek)”, *Délután* 2–3. sz. (*Délután Almanach*) (1992): 137–141.

⁴⁷ Bob PERELMAN, „China”, ford. a szerkesztőség, *Délután p.m.* 1. sz. (1990): [oldalszám nélkül].

⁴⁸ Lásd Frederic JAMESON, *A posztmodern, avagy a kései kapitalizmus kulturális logikája*, ford. DUDIK Annamária Éva (Budapest: Noran Libro Kiadó, 2010), 48–49. A kötet Perelman versét H. Nagy Péter fordításában közli; utóbbihoz lásd H. NAGY Péter, „Jegyzet Bob Perelman *China* című versének újrafordításához”, *Prae* 3–4. sz. (2000): 111.

⁴⁹ Matei CĂLINESCU, „Posztmodern eszközök és jelentőségük”, ford. LOSSONCZY István, *Délután p.m.* 1. sz. (1990): 1–8.

⁵⁰ Jürgen HABERMAS, „Modernitás – egy befejezetlen tervezet”, ford. RÓZSA Péter, *Délután p.m.* 1. sz. (1990): 9–21.

⁵¹ JÁSZBERÉNYI Attila és GYULAI Csaba, „Interjú Vajda Mihállyal”, *Délután p.m.* 1. sz. (1990): 22–29.

⁵² Jean BAUDRILLARD, „A kommunikáció extázisa”, ford. KESZTHELYI Kinga és BERNÁTH Gábor, *Délután p.m.* 1. sz. (1990): 53–60.

„radikális eklektikát” eredményező, a giccs és a magasművészet határait viszonylagosító eljárásaival foglalkozott.⁵³

A második szám (valójában a 2–3. szám) számos változást hozott, mind az elnevezést, mind a külalakot, mind a szerkesztőség összetételét tekintve.⁵⁴ Minthogy a *Délután* második (és egyben utolsó) száma két év késéssel készült el, valóban észszerűnek látszott a kiadvány átkeresztelése a folyóiratszerű működés programjának mintegy búcsút intő *Délután Almanachra*, melynek kiadójaként a pécsi Perem Alapítvány lett feltüntetve. Az új számot erősen áthatja a művészettörténeti, eszmétörténeti, mentalitástörténeti kuriózumok iránti érdeklődés; ez megjelenik a misztikablokkban,⁵⁵ a privátfotózásról szóló cikkekben,⁵⁶ a Szabó Lajos műveiből készült összeállításban,⁵⁷ illetve a Pécsi Pszichiátriai Klinika betegeinek írásaiból és képeiből készült blokkban.⁵⁸ A *Délután* érdeklődése a posztmodern mainstream problémái felől a peremhelyzet és a kuriozitások felé helyeződött át⁵⁹

Egyébként az első blokk címe („A képtelenség képei”) jól összefoglalja a teljes kiadvány koncepcióját. Olyan képekről beszélünk, melyek nem feleltethetők meg a képi-fotográfiai reprezentáció kanonikus formáinak, ilyenek a privátfotók, a talált képek, vagy a pszichiátriai ápoltak képei. A három fotóelméleti szöveg (Ivins, Lesy, de Linares) fordítása, de talán a teljes „privát fotó/talált kép” koncepció ahhoz a ku-

⁵³ Douglas CRIMP, „A múzeum romjai”, ford. VARGA Kata és SIMON Vanda, *Délután p.m.* 1. sz. (1990): 61–69.

⁵⁴ *Délután Almanach* (1992), szerk., ARATÓ Ferenc, BERNÁTH Gábor, KISS Sándor és SCHINDLER Endre.

⁵⁵ VIDRÁNYI Katalin, „Guillaume de Saint-Thierry”, *Délután Almanach* 2–3. sz. (1992): 2; „Vilmos apát imádsága”, ford. VIDRÁNYI Katalin, *Délután Almanach* 2–3. sz. (1992): 3; BERNÁTH Gábor, „A képek eltörlése: Négy történet tükrökről, lyukakról, felületekről”, *Délután Almanach* 2–3. sz. (1992): 4–7; Jean BAUDRILLARD, „A képek isteni jelentésnélkülisége”, ford. HAMVAS Krisztina, *Délután Almanach* 2–3. sz. (1992): 8–10; TILLMANN J. A., „Fény-foszlányok”, *Délután Almanach* 2–3. sz. (1992): 12.

⁵⁶ Williams IVINS, „A kép és a vizuális kommunikáció”, ford. LUGOSI LUGO László, *Délután Almanach* 2–3. sz. (1992): 14–24; Chantal de LINARES, „A család játéka: Családi képzeletvilág a családi fényképekben és albumokban”, [ford. nélkül], *Délután Almanach* 2–3. sz. (1992): 25–30; Michael LESY, „Időkeretek”, ford. ORSZÁG Mária, *Délután Almanach* 2–3. sz. (1992): 33–42. A fordítások a Művelődés-kutató Intézet számára készültek; mikor az Intézet a rendszerváltást követően jogutód nélkül megszűnt, Bán András engedte át a *Délután* részére az anyagot. Bán András közlése.

⁵⁷ Szabó Lajos írásai Várhegyi Miklós közvetítésével kerültek a laphoz, lásd az impresszum alatti köszönetnyilvánításokat.

⁵⁸ Az „art brut” blokk egy hasonló témájú kiállítás anyagából került a lapba, a kiállítás kurátora Zalka Zsolt pszichiáter volt (*Felesleges valóság*, Pécs, Perem Galéria, 1992 április 28.). Arató Ferenc megnyitójának videófelvevését lásd, hozzáférés: 2023.09.09.9, <http://upecs.hu/index.php/Detail/objects/ALTER.10036>. Egy hasonló pécsi kiállítás katalógusát lásd *Pszichorealizmus 1982–1985*, szerk. BEKE László, JÁDI Ferenc, és BÁN András (Pécs: Ifjúsági Ház Galéria, 1985).

⁵⁹ Ezt az érdeklődést intézményesítette, és elnevezésével is szimbolizálta a pécsi Perem Galéria és a Perem Alapítvány. A Perem programjaiban a *Délután p.m.* szerkesztőségének mindegyik tagja közreműködött.

tatáshoz kapcsolódik, melyet Bán András és Forgács Péter végeztek a Művelődés-kutató Intézet számára.⁶⁰ Fogalmi szempontból nézve a *Délután Almanach* valamiféle komplex képeleméleti-nyelveméleti-médiueméleti hálót vázol, melybe egyaránt belefér a középkori misztikus imádság, az ikon filozófiája, a fényképalbum, a dialógusgondolkodás, a pszichiátriai betegek alkotásai, vagy éppen az utazás „képei”.

A *Metszet*, és különösképpen a *Délután* törekvései folytatódtak az 1994 és 2000 között működő *Szépliteratúrai Ajándék* című lapban (Mekis D. János, Nyáry Krisztián, P. Horváth Tamás, Szalay Tamás, Fekete Zoltán szerkesztésében). Az *Ajándék* immár professzionális folyóirat, nem alkalmi kiadvány; elődeihez viszonyított pozícióját némiképp ahhoz hasonlíthatjuk, ahogy a *Harmadkört* Szegeden felváltotta a *Pompeji*, illetve a *Harmadkört* másik utódlapja, a Budapesten megjelenő *Nappali Ház*.

4. Összegzés

Az itt vizsgált lapok jól elhelyezhetőek egy olyan mozgástérben, melynek egyik pólusát a normál irodalmi lapkiadás sztenderdjeihez (szerkesztőség, rovatok, rendszeres megjelenés, érdemi terjesztés, professzionális layout) történő felzárkózás igénye, másik pólusát pedig a magánjelleg hangsúlyozása, a nyugati fanzine-kultúrát idéző programszerű amatőrizmus, a professzionális megjelenés kódjait felforgató/megtagadó lo-fi esztétika képezte. Ez utóbbi esetben az irodalmi establishment folyóirataitól való eltérés önmagában is üzenetnek számított, a lapszámokról az *autonómiaigény* és az *erőforráshiány* jegyei egyaránt leolvashatók voltak.⁶¹

Az időbeliséget illetően a *Metszet* és a *Délután* esetében az egyes számok ugyan (egyedileg és egyenként) érvényes lenyomatai voltak saját korszakuknak, de nem modellálhattak az időben hosszan és tartósan kibontakozó folyamatokat. Sokat számít a megjelenések gyakorisága (illetve szórványossága) is. Az 1984 és 1989 között tíz számot megért *Harmadkört* esetében nyomon követhető, ahogy kibontakozik egy jelentős irodalmi nemzedék, a pécsi lapok ezzel szemben – mai szóval élve – inkább afféle „inkubátorok” voltak. Thienemann Tivadar nagy költői erővel jellemezte folyóirat-kultúra és időbeliség, vagy ahogy ő nevezte: „folyóírás” és „idősajtó” belső-lényegi kapcsolatát; a folyóirat „mindig befejezetlenül halad tovább az idő végtelen folyamán, megszakadhat de elvben sohasem fejeződik be, szüntelen lepereg, mint az idő, amellyel összefonódik”.⁶² A *Metszet* és a *Délután* csak lazán kapcsolódott e folyamatszerűséghez, számaik inkább állóképek voltak, a korszellem lenyomatai, de nem az áramló idő. Tulajdonképpen antológiák voltak, melyek folyóiratként pozicionálták magukat.⁶³

⁶⁰ „Privát fotó, privát film” (Művelődés-kutató Intézet, 1982–1989), kutatásvezető Bán András.

⁶¹ Erőforráshiány és lo-fi esztétika kapcsolatához lásd HAVASRÉTI, *Alternatív regiszterek*, 132–154.

⁶² THIENEMANN Tivadar, *Irodalomtörténeti alapfogalmak* (Pécs: Danubia Kiadó, 1931), 182, vö. 183.

⁶³ Vö. BÉNYI Csilla, „Underground, alternatív, szamizdat irodalmi és képzőművészeti folyóiratok bibliográfiája”, in DERÉKY Pál és MÜLLNER András, szerk., *Né/ma? Tanulmányok a magyar neoavantgárd köréből*, 348–366 (Budapest: Ráció Kiadó, 2004), 348.